

КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ БЮДЖЕТІВ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У зв'язку з розвитком децентралізаційних процесів в економіці, коли численні місцеві бюджети стали відносно самостійними, виникає питання усвідомлення населенням сутності бюджету та можливих параметрів його функціонування. Дотепер характеристики бюджетів були розпорошені у різних джерелах і не поєднувалися. Завданням дослідження був збір характеристик бюджетів та виділення притаманних ним ознак.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній літературі класифікація бюджетів за всіма ознаками, що зустрічаються в спеціальній літературі, не здійснювалася. Серед праць, у яких зазначені цінні характеристики щодо суті й видів бюджетів, слід відзначити праці Г. Жеза, О. Кириленко, Ф. Лабі, О. Олешко та ін. [1; 2; 3; 4]. Праці інших науковців є також цінними джерелами, бо бюджет постав для них із того погляду, з якого він не відкрився іншим дослідникам.

Формулювання мети статті. Для вирішення проблеми загального опису бюджетів необхідно визначити сутність бюджету, зібрати характеристики бюджетів, виділити їх класифікаційні ознаки та впорядкувати існуючі характеристики за виділеними ознаками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансова співпраця визначається в спільному здійсненні певних завдань або в наданні однією структурою іншій необхідних коштів [5, с. 1]. Бюджет пов'язаний із зіставленням доходів та витрат від різних видів фінансової співпраці.

Ми стверджуємо, що за своїм походженням слово «бюджет» означає «багатством господарювати», відображає результати зіставлення доходів та витрат, пов'язаних із відокремленням вартостей за певними дозволами від різних осіб (утворень, держав) на користь певної особи (зокрема держави).

Звичайно ж, бюджет характеризують як фонд грошових коштів; відносини щодо формування на загальнодержавному й регіональному рівнях централізованих фондів, призначених для реалізації функцій держави; розпис доходів і видатків держави, який затверджується органами законодавчої й представницької влади у вигляді закону [6, с. 15, 16]. Визначення бюджету із правового погляду зустрічається в О. Олешко, у якого

бюджет — найістотніший інструмент держави, коли члени суспільства через свої кошти, надані державі, схвалюють це утворення як таке [4, с. 49].

Дослідження характеристик бюджетів дало змогу згрупувати їх за кількома ознаками.

За ознакою *ієрархії побудови* (за рівнем влади, що формує бюджет), звичайно у світовій практиці є вищий бюджет та нижчий бюджет [7]. Можна розрізнити бюджет за дворівневою структурою на центральний (державний) та місцевий. Так, в Україні згідно з Бюджетним кодексом України є Державний бюджет та місцеві бюджети [8, с. 66]. За трирівневою структурою бюджет можна поділяти на центральний, бюджет суб'єкту федерації, бюджет місцевого самоврядування [9]. У Німеччині є федеральний бюджет, бюджет землі, місцевий бюджет (бюджет общини) [10].

За ознакою *рівня політичного уособлення місцевого бюджету від центрального* є бюджет, що представляє державні інтереси, та «самоврядний бюджет» [11, с. 72].

За ознакою *відношення до політичного курсу* — революційного чи консервативного, із відповідним переважанням видатків на освіту чи оборону, колись розрізняли бюджети революційний та консервативний [1, с. 3]. Дослідження архівних даних щодо бюджетів м. Києва довели доречність таких стверджень, зокрема і до сучасних бюджетів [12, с. 25-27].

На основі зауважень І. Озерова щодо необхідності вивчення соціального боку самоврядування [13, с. 160], за ознакою *переважання класових інтересів при складанні бюджету*, зокрема незначного оподаткування доходів відповідного класу, можна розрізнити бюджет землевласників, бюджет промисловців. І в сучасних умовах стверджуємо, що якщо в оподаткуванні переважають податки на капітали — при владі ті, хто капіталами не володіє; при переважанні податків на споживання доходів кажуть про владу капіталістів.

За ознакою *правового навантаження* є бюджет як арифметичний підрахунок і бюджет як такий, що має силу закону. Якщо податки та доходи є постійними, стягуються за раніше визначеними законами, парламент не вважає за необхідне їх переглядати та втувати і видатки теж визначені як постійні, то тоді бюджет у важливішій своїй частині (не враховуючи змінні доходи та видатки) не має правового значення. У цій

частині бюджет є лише арифметичним підрахунком фінансового характеру [1, с. 38]. Якщо бюджет містить дозволи сплатити чи здійснити видатки та дозволи на встановлення та стягнення всіх податкових доходів, то вважається, що бюджет має правове значення [1, с. 40—42].

За ознакою *задоволення нормальних функцій держави* бюджети поділяють на звичайні й надзвичайні [1, с. 236—250]. Надзвичайні бюджети називалися екстраординарними, спеціальними, повинностей війни (виконання мирного договору) [1, с. 252], самостійними [3, с. 103]. Надзвичайний бюджет призначався для задоволення виняткових тимчасових потреб. Лише звичайний бюджет був відомим громадськості, а надзвичайний, як правило, не публікувався [2, с. 59—60]. Іноді звичайний бюджет ототожнюють із консолідованим [2, с. 60]. Однак історично існував не консолідований бюджет, а консолідований фонд. Слово «консолідація» утворилося від лат. *consolidatio* «закріплення», означає «зміцнення», «усталення чого-небудь» [14, с. 325] і історично торкалося податків, які закріплювалися за англійським монархом на протидію податкам та доходам, які щорічно переглядалися парламентом [1, с. 22]. Дослідниця О. Кириленко зауважує, що тому змісту, який за сучасних умов вкладають у поняття консолідованого бюджету — сукупності всіх бюджетів країни, «точніше відповідає поняття «зведений бюджет», яке використовується законодавчими актами з питань бюджету» [2, с. 60].

За ознакою *оприлюднення даних* є оприлюднені та неоприлюднені бюджети. За зауваженням А. Буковецького, «поруч з бюджетом, що затверджувався законодавчими органами, виріс бюджет війни, бюджет фактичного витрачання. У бюджети, що вогуються, вносилися витрати на армію та флот у розмірах мирного часу. Законодавчі органи затверджували бюджет у такому вигляді. Потім воєнні витрати з цього бюджету виключалися та переносилися у ... надзвичайний бюджет, утворений за правилами 1914 р.» [15, с. 117].

За ознакою *затвердження бюджету через парламент* є бюджети, що вогуються (*voted budget* [16, С. 40]) та бюджети, що не вогуються, приймаються поза парламентських слухань.

За ознакою *ініціатора складання бюджету* є бюджети, складені за ініціативами керівника держави, уряду, уряду та парламенту, парламенту [1, с. 69—89].

За ознакою *того, з яких джерел формуються кошти бюджету і у яких співвідношеннях*, є бюджет, що формується за рахунок коштів держави від ведення господарства; бюджет, що формується за рахунок коштів населення; бюджет, що формується за

рахунок коштів залежних народів; бюджет, що формується за рахунок коштів інших держав, міжнародних організацій і бюджети із різними співвідношеннями вказаних джерел. Можна розрізняти бюджет власних коштів та бюджет запозичених коштів чи бюджет із відповідним співвідношенням власних та запозичених коштів.

За ознакою *правової природи отримуваних доходів* є загальні бюджети від податків та експлуатаційні бюджети від доходів, отриманих за тарифами від монополізованих державою галузей господарства. Останні можна класифікувати за відповідними галузями господарства: бюджет пошти, бюджет телеграфу, бюджет телефону, бюджет доріг [1, с. 122—125].

За ознакою *відношення до процесів розширеного відтворення* в зарубіжних країнах є поточний бюджет та бюджет розвитку. У французькому комунальному бюджеті розрізняють розділ функціонування та розділ інвестування [3, с. 16]. У бюджетах органів місцевого самоврядування Великої Британії розрізняють операційні видатки (*de fonctionnement*) та видатки за основною частиною (*en capital*) [3, с. 219] і відповідно такого поділу операційний бюджет та інвестиційний бюджет [3, с. 219—220]. У бюджетах міст США розрізняють бюджет поточних витрат та бюджет фінансування капітальних видатків (бюджет розвитку або фонд капітальних проектів) [17; 18, с. 49]. У нідерландських муніципальних бюджетах розрізняють як складові бюджету загальної служби функції та видатки на них публічної служби та інформацію про інвестиційні кошти та капітальні ресурси [19, с. 96]. В Україні є поняття «поточні видатки бюджету» та «видатки розвитку» відповідно [20, с. 126].

За ознакою *особливості відособлення доходів та видатків окремих монопольних галузей господарства* є приєднаний бюджет для неперсоніфікованої галузі державного управління; бюджет, приєднаний як пояснювальний документ; приєднаний бюджет галузі управління, що користується правами особливої юридичної особи [1, с. 250—255].

За ознакою *агрегації різних видів бюджетів* є єдиний бюджет (поєднує звичайний, надзвичайний та приєднаний бюджети), основний бюджет (поєднує проект бюджету, додатковий бюджет та одне чи кілька рішень, що вносять зміни до бюджету) [3, с. 7—8], (цілий) бюджет (поєднує бюджети загальної служби та спеціальних служб та підприємств) [19, с. 96], загальний бюджет [3, с. 106], аналог українського зведеного бюджету [8, с. 12].

За ознакою *повноти включення в бюджет усіх сум доходів і видатків* є бруто-бюджет (валовий) та нетто-бюджет (чистий). У валовому бюджеті в повні зазначаються суми державних доходів і витрат за їх збиран-

ням, у чистому бюджеті відображаються надходження коштів за винятком витрат за їх збирання [2, с. 61].

За ознакою *повноти включення в бюджет всіх видів доходів і видатків* (за принципом сукупності [3, с. 112]) є повний бюджет та неповний (частковий) [1, с. 209].

З ознакою *відокремлення окремих доходів та видатків загального бюджету за функціональною ознакою* колись у Німеччині поділяли державний кошторис на воєнний (Militair-Etat) та цивільний (Civil-Etat) [21, с. 133]. За цією ознакою розрізняють у бюджетах місцевих органів влади Англії та Уельсу окремі бюджети служб економічного розвитку та зайнятості; навчання; фінансів; транспорту тощо. [22]. За вказаною ознакою, за функцією соціального захисту в Україні виділяють особливі бюджети Пенсійного фонду, інших фондів соціального страхування [23, с. 65, 204, 252, 298].

За ознакою *відокремлення окремих доходів та видатків загального бюджету за економічною ознакою* є «бюджет з персоналу» [3, с. 236], бюджет на заробітну плату [24, с. 253]. За аналогією можна вказувати на «бюджет на матеріали», «бюджет на паливо» і т. ін.

За ознакою *повноти функціональності (законодавчої сили)* бюджету розрізняють постійний бюджет, що вже є законодавчо затвердженим до виконання на бюджетний термін, і бюджет, який діє незначний час до законодавчого затвердження відповідного бюджету як тимчасовий бюджет. Так, наприклад, у Німеччині тимчасовий бюджет мав назву «Notetat», «який вступався законодавчими органами на порівняно незначний проміжок часу — звичайно декілька місяців — у тих випадках, коли затримується затвердження річного бюджету» [1, с. 68]. Автоматично перенесений бюджет минулого року на новий бюджетний рік у випадку несвоєчасного прийняття нового бюджету має назву бюджету автоматичного [6, с. 301].

За ознакою *відповідності бюджету його призначенню* існує фінансовий бюджет та бюджет із загромодженнями. Якщо бюджет складений виключно з метою отримання доходів та фінансування видатків, то його можна визнати фінансовим. При використанні бюджету для того, щоб включати до нього законодавчі заходи, не притаманні бюджету, останній перетворюється на бюджет із загромодженнями. Практикою бюджетних загромоджень (фр. «adjunctions budgétaires», англ. «tacks», «tacking», ам. «riders» — вершники) намагаються досягнути такого: «або з метою уникнення звичайно затяжної законодавчої процедури більш швидко провести певні заходи шляхом включення їх в бюджет, або отримати необхідну згоду від тієї державної влади, яка протидіє цим заходам» [1, с. 62—68]. За іншим

джерелом, поняття «вершники» (riders) використовують в англійській практиці й поняття «бюджетні скакунни» (cavaliers budgétaires) у Франції [3, с. 174].

За ознакою *стадій бюджетного процесу*, які перераховані в ст. 19 БКУ [8, с. 17], є бюджет складений (розроблений); бюджет розглянутий та бюджет прийнятий; бюджет виконаний; можна казати про звітний бюджет (звичайно такий термін не розглядається, загальноживаним є поняття звіту про виконання бюджету). Відповідно до п. 2 ст. 19 БКУ на всіх стадіях бюджетного процесу здійснюється контроль та оцінка ефективності використання бюджетних коштів, тому можна також розглядати бюджет проконтрольований.

За ознакою *часу дії кредитів або можливого фінансування за затвердженим бюджетом* виділяють бюджет, побудований на обмежених у часі кредитах, та бюджет, побудований на необмежених терміном кредитах [1, с. 170—171].

Аналогічно за ознакою *можливого та дійсного виконання бюджету* є бюджет правової компетенції та касовий бюджет. На думку італійських теоретиків-фінансистів «п р а в о в и й б ю д ж е т містить дозвіл здійснити витрати в межах певної суми, причому оплата їх можлива навіть після закінчення бюджетного періоду. Такий бюджет, по суті, у витратній частині — перелік кредитів за витратами, що здійснюються..., у дохідній частині (відносно податків) перелік дозволених до стягнення дохідних ресурсів. К а с о в и й б ю д ж е т містить лише дозвіл с п л а т и т и впродовж року певну суму на певну мету, причому платежі повинні бути закінченими до кінця бюджетного періоду [1, с. 170].

Аналогічно за ознакою *відношення до правила анулювання виділених кредитів* існує бюджет, прив'язаний до бюджетного періоду, та примарний бюджет, що охоплює залишки нездійснених кредитів, які дозволено фінансувати [3, с. 192].

За ознакою *додаткового виконання бюджету (часу виконання)* є бюджет, виконаний за затвердженими нормами, та додатковий бюджет. Утворення додаткового бюджету є не передбачуваним, а відбувається за фактом виконання бюджету. За поясненням Ф. Лабі, «додатковий бюджет ... є ... бюджетом репорту, що включає впродовж бюджетного року залишки та дефіцит функціонування та інвестування минулого фінансового року, які не могли бути відомими під час прийняття проекту бюджету» [3, с. 9]. **Репорт** від фр. **report** означає «бухг. перенос суми на іншу сторінку»; транспорт [14, с. 566]. За радянські часи додатковий бюджет був бюджетом прибутків, у який надходять надлишки доходів за бюджетами [25, с. 7].

При запланованих додаткових надходженнях та витратах за ознакою *резервування коштів* є бюджети з

резервом та без резерву. У минулому резерву коштів відповідало поняття запасної казни, до якої могли надходити й залишки коштів [21, с. 130, 159, 193].

За ознакою *співвідношення доходів і видатків* бюджет може бути збалансованим — видатки дорівнюють доходам; дефіцитним — доходів не вистачає для фінансування видатків; профіцитним — сума доходів переважає над видатками [26, с. 226].

За ознакою *можливості виправлення* бюджету поділяються на бюджет первісний, бюджет ректифікаційний (виправлений), бюджет додатковий [1, с. 182].

За ознакою *методу затвердження* бюджету поділяють на бюджет, затверджений цілком, та бюджет, затверджений частками [1, с. 197].

За ознакою *бюджетного терміну* бюджету є річні, півторарічні, двох- та трьохрічні для країн [27, с. 108], чотирьох- та п'ятирічні для міжнародних організацій [3, с. 176].

Аналогічно за ознакою *часової перспективи бюджету* є щорічний бюджет та довгостроковий бюджет, наприклад у Нідерландах [19, с. 95—96].

За ознакою *часу виконання бюджету* розглядають бюджет минулого фінансового року, бюджет поточний та бюджет майбутнього фінансового року [3, с. 9].

За ознакою *фактичного виконання* є бюджет річний орієнтаційний та бюджету кварталні — робочі [28, с. 277].

За ознакою *можливості змінювати затвержені цифри* є твердий бюджет (fixed budget) і бюджет, що передбачає можливі зміни (variable flexible budget) [16, с. 40].

За ознакою *форми бюджетних ресурсів* можна визначити грошовий бюджет (готівковий та безготівковий) та натуральний (матеріальний) бюджет [1, с. 30].

За ознакою *наявності осіб, імена чи прізвища яких пов'язують із назвою бюджету* можна вказати на бюджет, укладений Неккером. Цей міністр фінансів Франції першим після певного часу закритості бюджетних даних оприлюднив французький бюджет.

За ознакою *періодичності формування* історично бюджети були регулярними та нерегулярними. Періодичність залежала від часу скликання парламенту [1, с. 18—31].

За ознакою *первинності впливу на економіку* розрізняють бюджет причин та бюджет фінансових наслідків політики [3, с. 130]. Аналогічним можна визнати поділ бюджетів на бюджет програм та бюджет коштів [3, с. 186].

За ознакою *варіацій пропорцій розвитку* виділяють одноваріантний бюджет та багатоваріантний бюджет [29].

За ознакою *методу складання* операційного (поточного) бюджету є диференціальний бюджет, базовий бюджет, програмний бюджет, бюджет нульової

основи [3, с. 221—228]. До первісних методів складання бюджету можна віднести бюджет, складений від заданої величини видатків та бюджет, складений від наявної величини доходів.

Висновки. У роботі отримано ряд можливих 40 значень функціонування бюджетів, серед яких теоретикам та практикам з фінансів, державного управління в конкретних ситуаціях необхідно буде обрати оптимальний варіант збору та витрат коштів для функціонування держави чи місцевого органу влади.

Література

1. **Жез Г.** Общая теория бюджета / Г. Жез. — М. : Государственное финансовое изд-во СССР, 1930. — 339 с.
2. **Кириленко О.П.** Місцеві бюджети України (історія, теорія, практика) / О. П. Кириленко. — К. : НІОС, 2000. — 384 с.
3. **Управление** финансовой деятельностью органов местного самоуправления во Франции, Швейцарии и Великобритании. Русская версия = Financial management of local authorities (France, Switzerland and the United Kingdom) Russian version / Ф. Лаби и др. — 308 с.
4. **Олешко О.** Конституційно-правовий контроль за бюджетною системою України / О. Олешко // Молода нація / гол. ред. О. Проценко. — К. : Смолоскип, 1998. — С. 49—64.
5. **Твердохлебов В.Н.** Пособия государства местным союзам / В. Н. Твердохлебов. — СПб. : Типо-литография Шредера, 1912. — 89 с.
6. **Бюджетна система** : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / В. М. Опарін, В. І. Малько, С. Я. Кондратюк, Г. Б. Коломієць. — [2-ге вид., перероб. і доп.] — К. : КНЕУ, 2002. — 336 с.
7. **Региональная экономика** : учеб. пособ. для вузов / Т. Г. Морозова, М. П. Победина, Г. Б. Поляк и др. / под ред. проф. Т. Г. Морозовой. — М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995. — 304 с.
8. **Бюджетний кодекс України: Закон, засади, коментар** / за ред. О. В. Турчинова і Ц. Г. Огня. — К. : Парламентське вид-во, — 2002. — 320 с.
9. **Богачёва О. В.** Проблемы управления бюджетов субъектов федерации и местного самоуправления / О. В. Богачёва // Финансы. — 1997. — № 9.
10. **Кучерявенко Н.П.** Налоговое право : учеб. / Н. П. Кучерявенко. — Харьков : Консум, 1997. — 432 с.
11. **Сунцова О.О.** Місцеві фінанси : навч. посіб. / О. О. Сунцова — К. : Центр навч. літ., 2005. — 560 с.
12. **Бондаренко В.Л.** Застосування «правила Г. Жеза» при дослідженні структури асигнувань на розвиток міста / В. Л. Бондаренко, О. М. Кобзистий // Фінанси України. — 2002. — № 1. — С. 20—27.
13. **Озеров И.Х.** Основы финансовой науки / И. Х. Озеров. — [2-й вып., 4-е изд.]. — М. : Типография Товарищества И. Д. Сытина, 1914. — 364 с.
14. **Словарь иностранных слов** / гл. ред. Ф. Н. Петров. — [2-е изд.]. — М. :

ОГИЗ, Гос. Изд-во иностр. и нац. словарей, 1942. — 831 с. 15. **Буковецкий А.** Бюджеты Советской России / А. Буковецкий // Финансовая энциклопедия / под ред. И. А. Блинова и А. И. Буковецкого. — М. : Гос. изд-во. — С. 117—122. 16. **Англо-русский** экономический словарь (учебный) / под ред. Р. С. Цаголовой. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. — 334 с. 17. **Черник Д.Г.** О бюджетах городов США / Д. Г. Черник // Финансы. — 1989. — № 6. — С. 70—74. 18. **Дмитриева И.Н.** Бюджеты развития / И. Н. Дмитриева // Финансы. — 1998. — № 11. — С. 49—52. 19. **Данкерс Д.** Муниципальная бюджетная система в Нидерландах / Д. Данкерс // Государство и право. — 1993. — № 1. — С. 92—100. 20. **Кравченко В.И.** Словник фінансових термінів / В. І. Кравченко // Фінанси України. — 1996. — № 9. — С. 126—127. 21. **Лебедев В.А.** Финансовое право / В. А. Лебедев. — [2-е изд., перераб.]. — СПб. : Типо-Литография А. М. Вольфа, 1889. — 314 с. 22. **Кумз Х.М.** Финансовая отчетность местных органов власти Англии и Уэльса / Х. М. Кумз, Л. В. Либерман // Бухгалтерский учет. — 1990. — № 7. — С. 62—67. 23. **Юрій С.І.** Соціальне страхування : підр. / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. — К. : Кондор. — 2004. — 464 с. 24. **Матросова Л.М.** Питання удосконалення податкової системи України / Л. М. Матросова // Матер. наук.-практ. конф. 18-19 грудня 2003 р. «Бюджетно-податкова політика: теорія, практика, проблеми». — Том «Податкова система і шляхи її удосконалення». — Ірпінь. — 2004. — С. 252—255. 25. **Спутник.** Практическая фин. налоговая энциклопедия / Герман А. М., Дехтерев В. П., Лисицын В. К. и др. — [Вып. 3-й.]. — М. : Изд-во Мосфинотдела, 1929. — 492 с. 26. **Леоненко П.М.** Теорія фінансів : навч. посіб. / П. М. Леоненко, П. І. Юхименко, А. А. Ільєнко / за

заг. ред. О.Д. Василика. — К. : Центр навч. літ., 2005. — 480 с. 27. **Вебер С.В.** Бюджет государственный / С. В. Вебер // Финансовая энциклопедия / под ред. И. А. Блинова и А. И. Буковецкого. — М. : Гос. изд-во. — С. 102—113. 28. **Мітіліно М. І.** Основы фінансової науки / М. І. Мітіліно. — К. : Держ. вид-во України, 1929. — 395 с. 29. **Общая** теория финансов : учебник / Л. А. Дробозина, Ю. Н. Константинова, Л. П. Окунева и др. / под ред. Л. А. Дробозиной. — М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995. — 256 с.

Ціпура В. Л. Класифікаційні ознаки бюджетів

У статті вказана необхідність характеристики видів бюджетів шляхом їх класифікації. Узагальнено наведені в спеціальній літературі види бюджетів за 40 групуючими ознаками.

Ключові слова: бюджет, доходи, витрати, класифікація, види бюджетів.

Ціпура В. Л. Классификационные признаки бюджетов

В статье указана необходимость характеристики видов бюджетов путем их классификации. Обобщены приведенные в специальной литературе виды бюджетов по 40 группирующим признакам.

Ключевые слова: бюджет, доходы, расходы, классификация, виды бюджетов

Tsipura V. L. Classification features of budgets

The necessity of demonstrating budgets varieties by means of their classification is shown in the article. The varieties of budgets classified to 40 features and given in special literature are generalized.

Key words: budget, incomes, expenditures, classification, kinds of budgets.

Отримано від автора 04.07.2009 р.

Прийнято до друку 30.09.2009 р.